

Přirozený základ a vlastnosti tónových řad i nástrojových menzur

Základem hudební akustiky je jednoduchá manipulace s řadou přirozených čísel, která spočívá v násobení a dělení, tedy soustavy geometrických řad.

Jako příklad poslouží řada přirozených tónů základního tónu G_1 s celočíselnými frekvencemi, od nichž se odchyľují kompromisní frekvence temperovaného ladění.

Dělením frekvencí přirozených tónů a intervalů můžeme odvodit chybějící tóny v nižších oktávách ($5/2$ bude odpovídat tónu H), jako též pokračovat v řadě směrem vlevo od 1 (záporné hodnoty tato geometrická řada nezná!). Některé přirozené tóny (**7, 11, 13, 14,...**)

naše tónová sestava nepřevzala i když na hudebních nástrojích v přirozené čistotě zaznívají.

Jako nedostatek se často jeví, že je naše tónová osnova neumožňuje zapsat tam, kde ve skutečnosti zaznívají – zejména v lidové hudbě.

	temp.:		{146+}	(247)	(293+)	(440)	(494-)	(587+)	(740)								
[Hz]	-	49	98	147	196	245	294	343	392	441	490	539	588	637	686	735	
G3	D	G2	G1	G	d	g	h	d' (e-f)	g'	a'	h' (c-c#)	d'' (d-d#)	(e-f)	f''			
1/4	1/3	1/2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
			C ₁	C	D	c	e	g	(a-h)	c'	d'	e'	(f-f#)	g'	(g-g#)	(f-f#)	h

Rovnoměrně temperovaná soustava

Nemožnost konstruovat univerzální řadu tónů s využitím přirozených intervalů (tedy dokonale ladících) vedla v minulosti ke konstrukci velké řady kompromisních „**přirozených ladění**“, které vždy vyhoví pouze ve velmi omezené harmonické struktuře.

Jako jediné univerzální řešení kompromisu bylo zvoleno temperované ladění, definované jako řada dvanácti půltónů určených vztahem:

$$Y = {}^{12}\sqrt{2^x} = 2^{x/12} \quad \text{kde } x \text{ má hodnotu pořadového čísla půltónu v oktávě:}$$

$$Y = {}^{12}\sqrt{2^1} = 1,06 \text{ (půltón)} \quad Y = {}^{12}\sqrt{2^4} \text{ (tercie)} \quad Y = {}^{12}\sqrt{2^{12}} = 2 \text{ (oktáva)}$$

Jediným „čistým“ intervalem v temperované soustavě je oktáva.

Akustické vlny

Všechny hudební nástroje generují *stojaté vlnění*, které se šíří za pomoci vhodných *rezonátorů* prostorem jako *postupné vlnění*. Postupné vlnění uchovává základní vlastnosti generovaného zvuku, jako je zejména frekvence i tam, kde je vlnění deformováno různými překážkami (srovnej poslech orchestru za zavřenými dveřmi).

Pro délku vlny a frekvenci, resp. periodu, platí vztahy:

$\lambda = c/f$, $f = 1/T$ perioda T představuje dobu průběhu jednoho kmitu v sekundách
přibližnou délku postupné vlny tónu g ve vzduchu při rychlosti 340 m/s vypočteme:

$$c/f_g = 340/196 = 1,73 \text{ m půlvlna: } \mathbf{0,86 \text{ m}} \quad \text{čtvrtvlna: } \mathbf{0,43 \text{ m}}$$

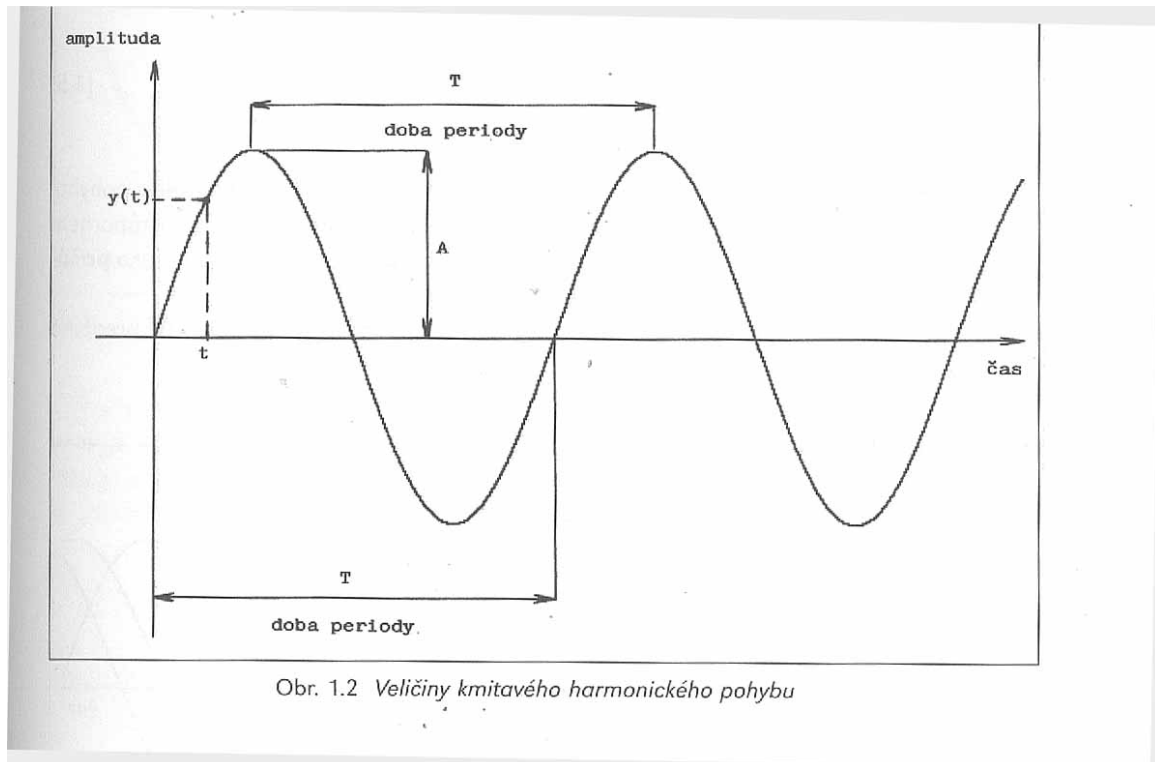
vypočtené délky vlny platí přibližně i pro stojaté vlnění uvnitř dechových nástrojů (naopak, délka postupné vlny ve vzduchu nijak nesouvisí s délkou vlny v místě mechanického budiče, jako je struna, blána, a pod.):

$$f_{c'} = 220 * 2^{3/12} = 261,63 \quad \lambda = 340/261,63 = 1,3 \text{ m} \quad \lambda/4 = 0,3 \text{ m (klarinet } \underline{c})$$

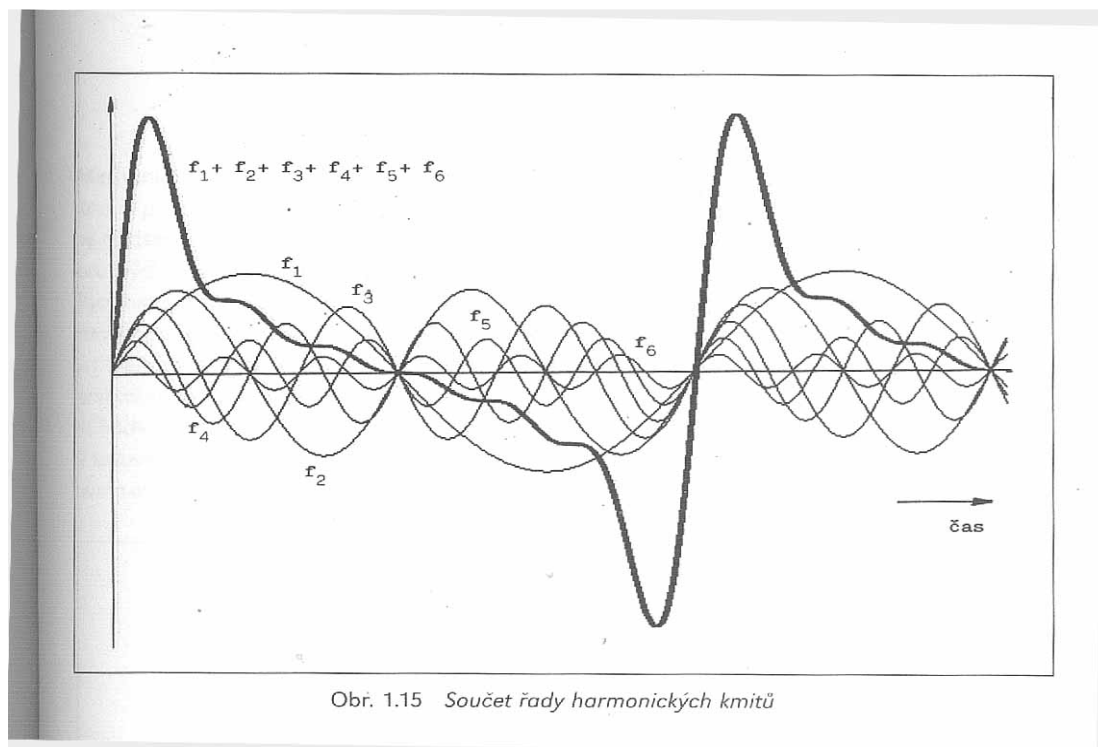
Skládání vln

Základem periodického vlnění je sinusová vlna, daná zjednodušeným vztahem:

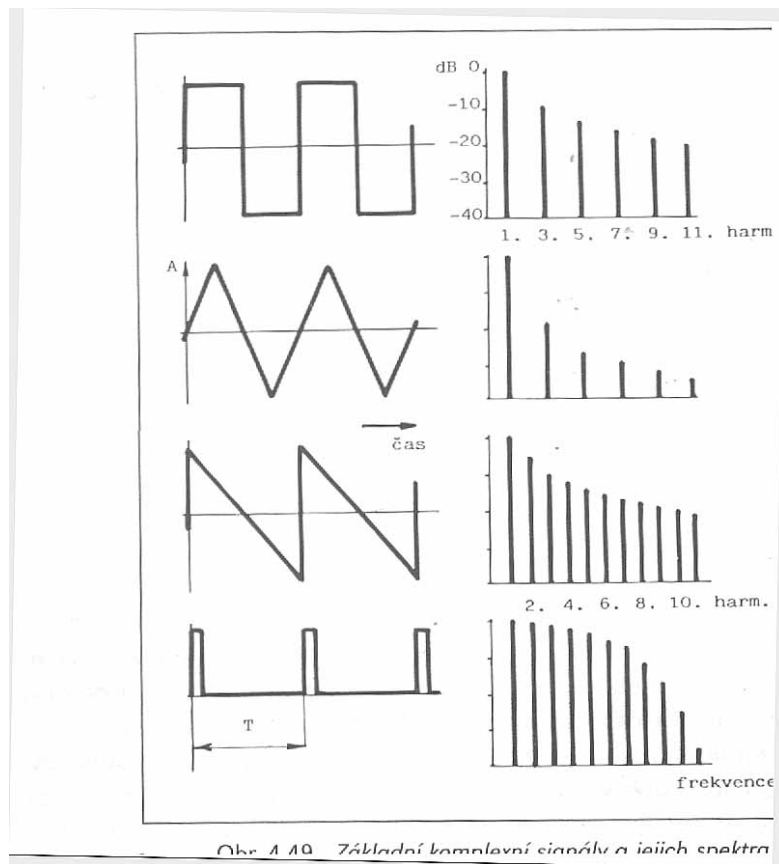
$$Y = A \sin \omega t = A \sin 2\pi f$$

Skutečná stojatá i postupná vlna je vždy daleko komplikovanější a je složena z řady různých sinusových vln různých frekvencí a amplitudpu se společnou nebo samostatnou **fúzí** :

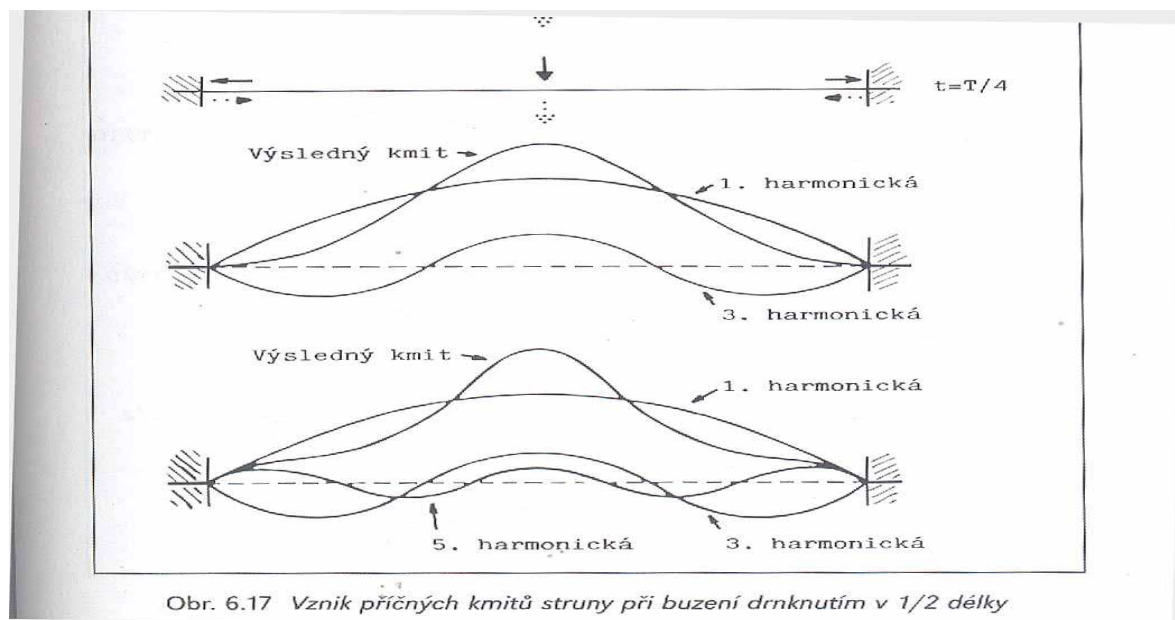
Podle počtu harmonických sinusových kmitů se společnou fází a jejich rozdílných amplitud vzniká skutečný tvar vlny – základní idealizovaný tvar výsledné vlny při součtu všech lichých harmonických je obdélníkový, nebo trojúhelníkový tvar vlny (příslušný *zavřeným píšťalám*), při součtu všech lichých i sudých harmonických „pilový“ tvar vlny (příslušný *otevřeným píšťalám* i strunám):

Poznámka: Poloha vodorovné osy je pro posluchače bezvýznamná, protože ucho rozlišuje pouze změnu akustického tlaku – trvalejší změnu tlaku vyrovnává eustachova trubice.

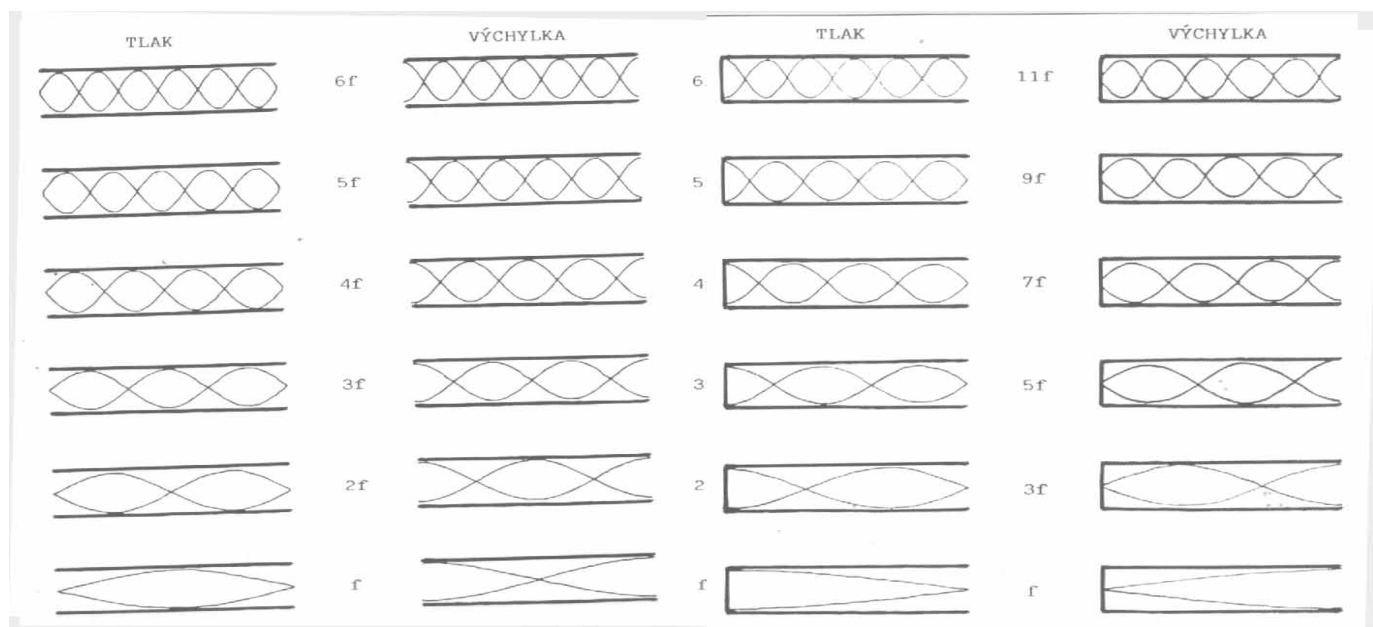
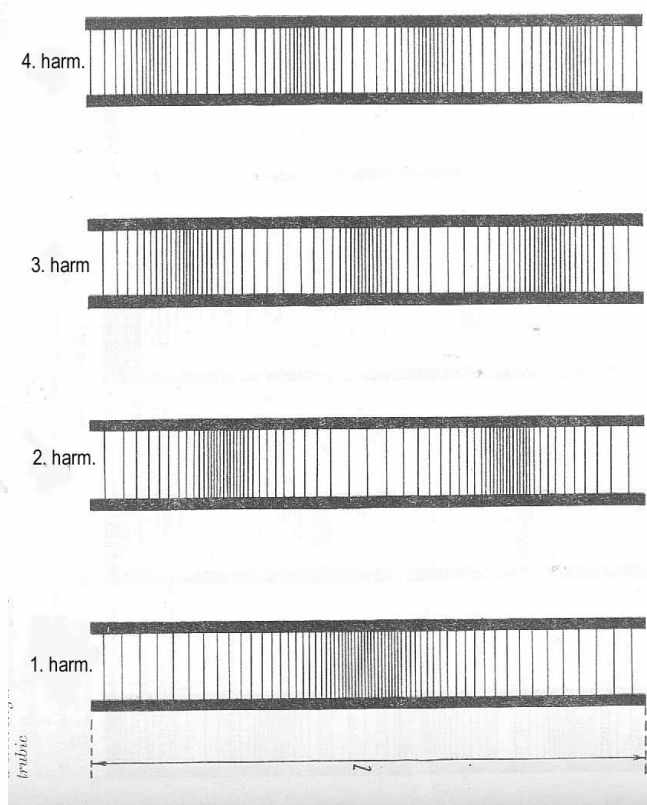
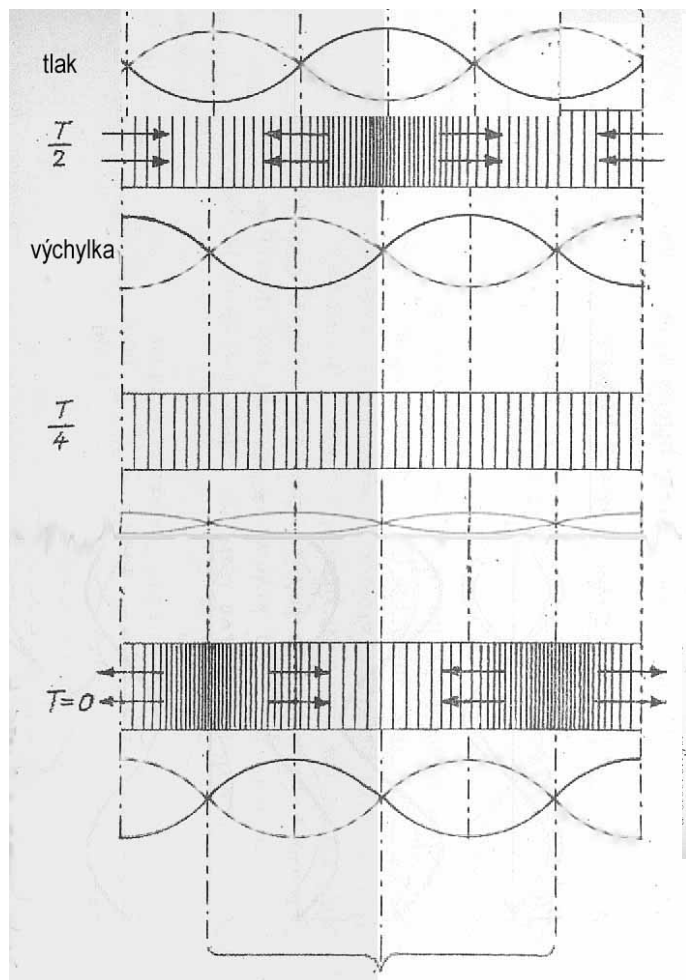
Zdroje stojatých vln

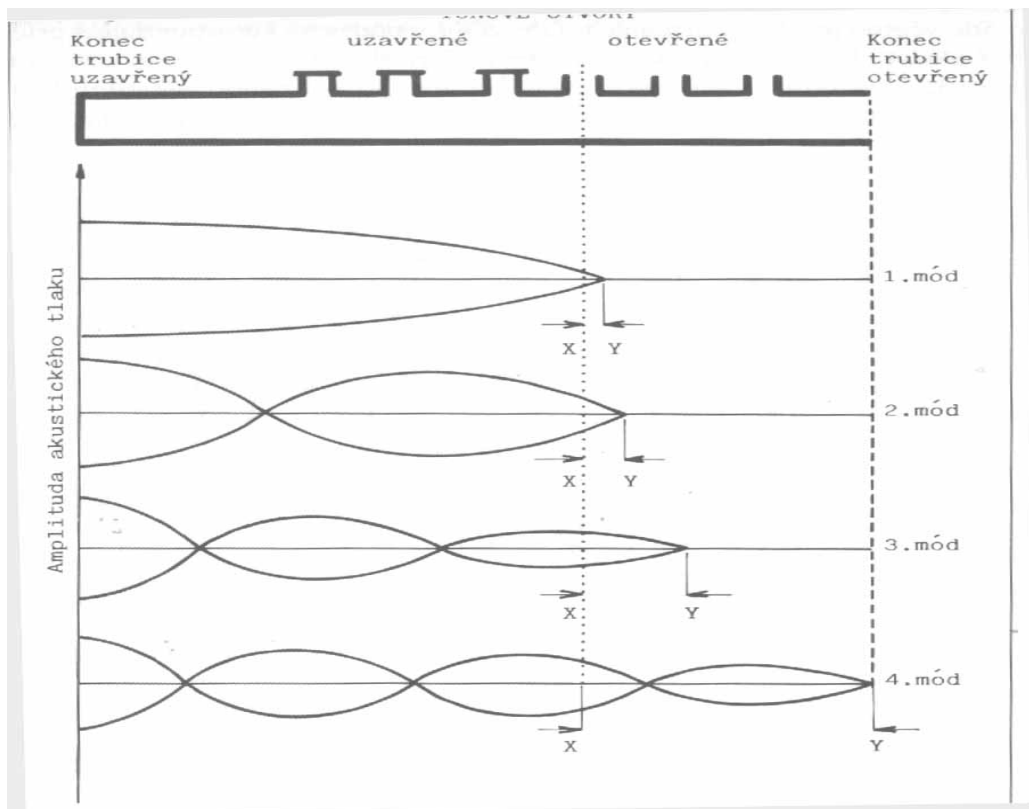
a/ Struny buzené trsnutím nebo smyčcem jsou schopny vydávat celé spektrum lichých i sudých harmonických tónů. Protože jsou napnuty mezi dvěma pevnými body, které musí představovat *uzly* kmitavého pohybu – základním intervalem je půlvlna.

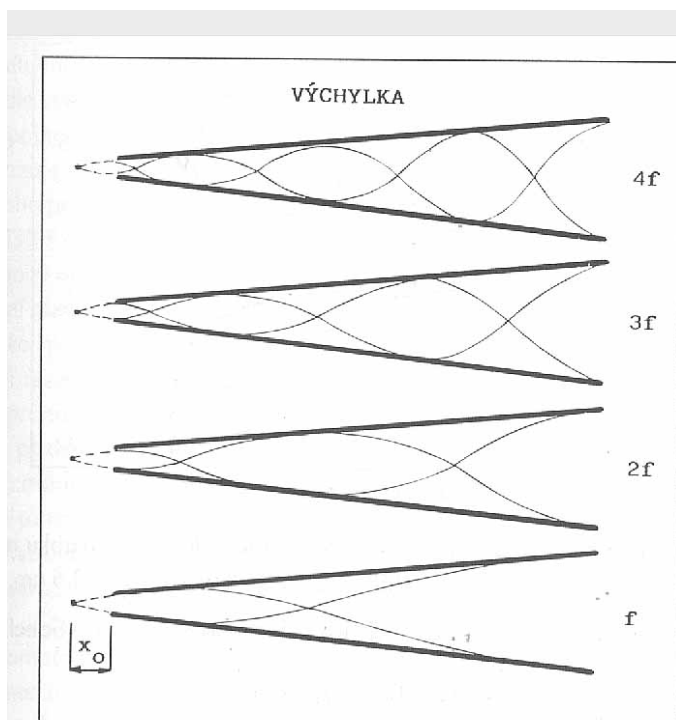
b/ Píšťaly **otevřené** bez ohledu na způsob buzení mohou vydávat rovněž celé spektrum lichých i sudých harmonických, protože na obou koncích píšťaly musí vzniknout vždy **kmitny** kmitavého pohybu .

Píšťaly **zavřené** (jednostranně zavřené) mohou vydávat pouze celé spektrum lichých harmonických, protože na zavřeném konci musí vzniknout vždy uzel a na otevřeném konci kmitna (platí pro všechny harmonické !) – základním intervalem je čtvrtvlna (které odpovídá i zkrácení nástroje na polovinu oproti otevřené píšťale stejné výšky základního tónu a nemožnost **přefouknutí** do oktávy).

Píšťaly s kuželovým vrtáním trubice kmitají v zásadě stejně jako uzavřené trubice válcové, rozložení uzlů a kmiten je však zcela odlišné a při vhodných poměrech v trubici může tato generovat liché i sudé harmonické – tedy i přefukovat do oktávy. Je to způsobeno tím, že změna průřezu má za následek též změnu fázové rychlosti.

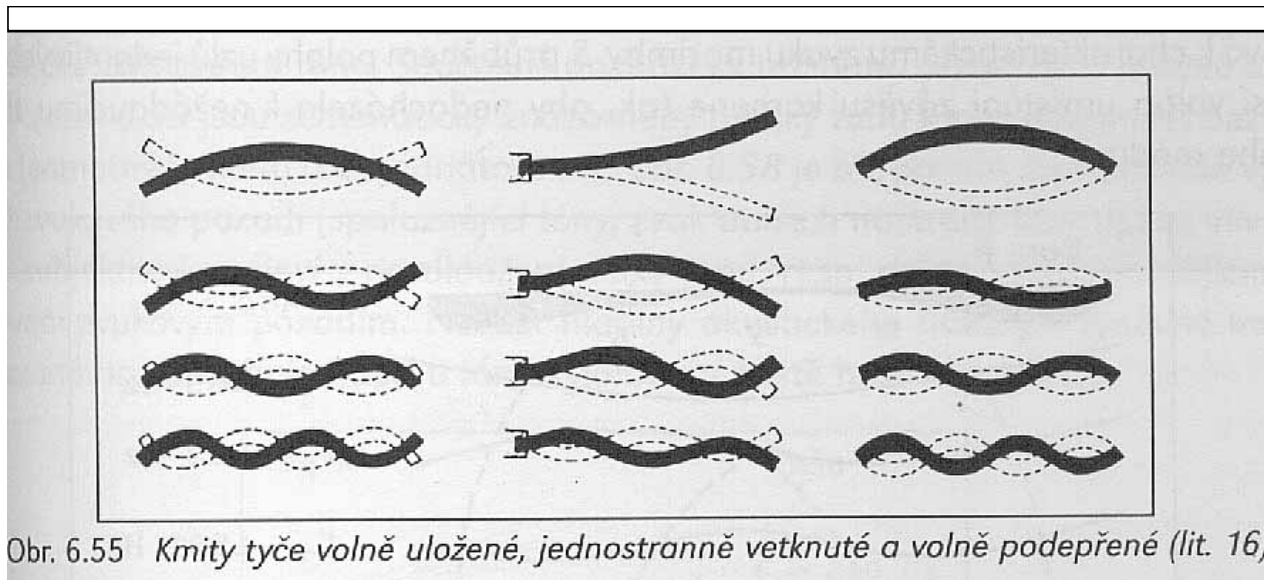
Orientačně lze určit polohy uzlů v kuželovém vývrtu pro k -tý harmonický tón :

$$0, 1,43/k , 2,46/k , 3,47/k , \dots$$

Obr. 6.46 Kmity vzdušného sloupce v trubici kuželového vrtán

c/ Tyče podle způsobu uložení mohou kmitat v různých módech a frekvencích, které již nejsou ve vzájemných harmonických poměrech, na obou koncích tyče musí však vznikat kmitny, při tyči uložené na podporách – základním intervalem je půlzlina (vibrafon).

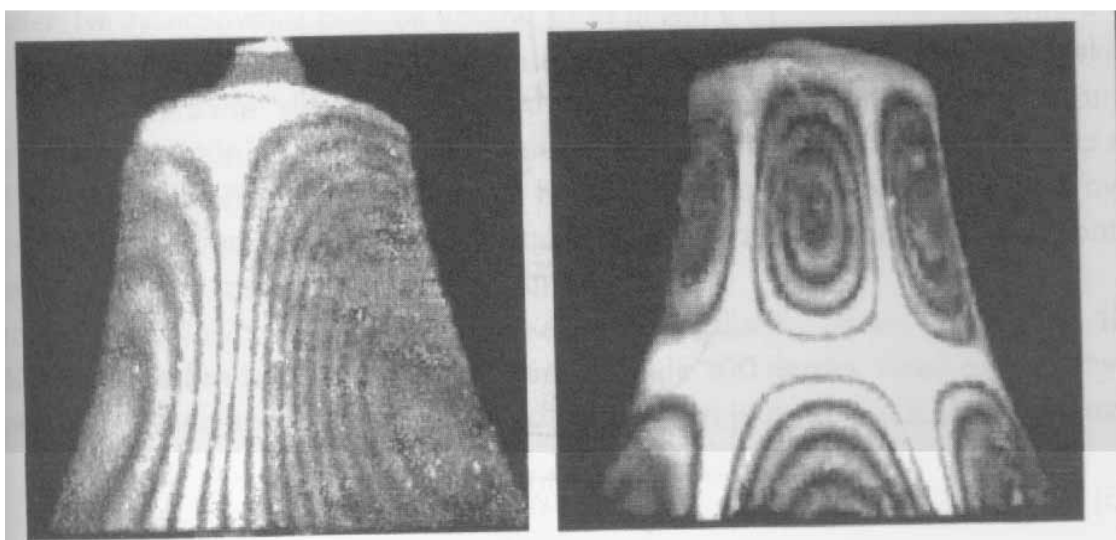
Tyče jednostranně upevněné kmitají s uzlem při upevnění a kmitnou na volném konci – základním intervalem je čtvrtzlina (jazýčky harmonik).

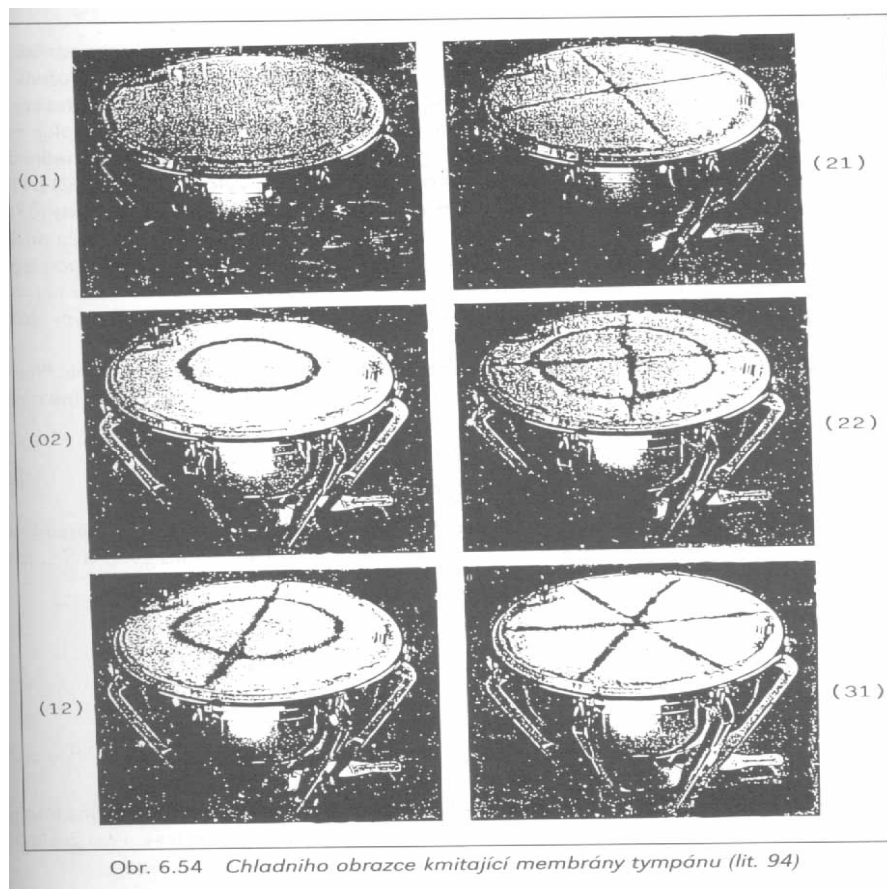
Poznámka 1: Vzhledem k tuhostem tyčí neovlivní obvykle způsob volného uložení tyče na podporách mód kmitání základního tónu – dochází pouze k zatlumování těch alikvotů (včetně základního tónu), pro které není způsob uložení optimální (a naopak).

Poznámka 2: Kmitání zobrazené jako „volně podepřené“ předpokládá konce tyče vertikálně pevně fixované a lze stěží aplikovat u hudebního nástroje.

d/ Zvony kmitají s různým rozložením kmiten a uzlů s tím, že v kterémkoliv místě může vzniknout uzel, nebo kmitna, podle místa úhozu a nevytváří přímé podmínky pro harmonické kmitání.

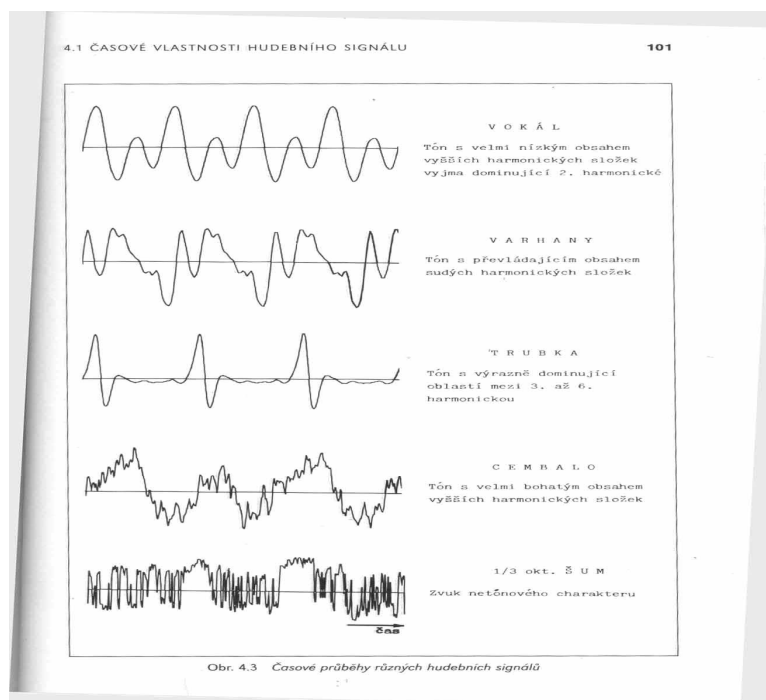
e/ Membrány kmitají rovněž ve velmi rozmanitých módech kmitání podle okamžitého úhzu, v místech upevnění musí být ovšem vždy uzly.

Obr. 6.54 Chladního obrazce kmitající membrány tympánu (lit. 94)

f/ Elektronické nástroje generují uměle vytvářené průběhy vlnění, které v podstatě simulují principy složeného vlnění akustických nástrojů s nutností značné idealizace průběhů (základním problémem elektronických nástrojů je naopak významně se vzdalovat ideálním – esteticky nezajímavým – průběhům).

Tvary stojatých vln

Obr. 4.3 Časové průběhy různých hudebních signálů

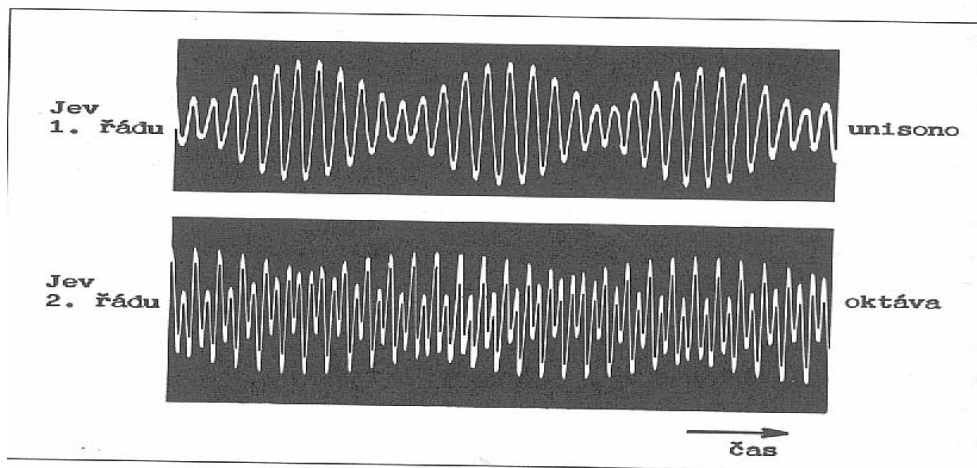
Barva tónu

Fyzikální barva tónu je určována okamžitým obsahem harmonických alikvotů a znázorňována zobrazováním stacionárního spektra tónu. (viz předchozí obrázek).

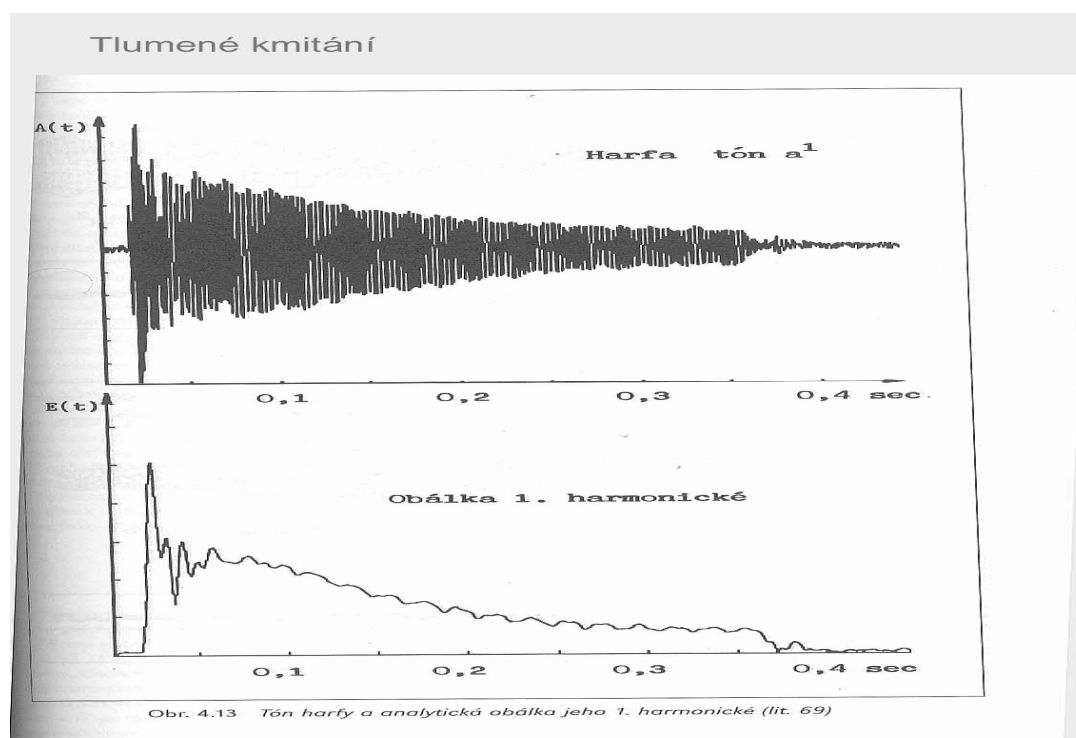
Pro subjektivní vnímání barvy tónu akustických nástrojů je však stejně významná fluktuace alikvotů v čase udržovaného tónu (kmitání buzené akustickým nástrojem je **vždy** pouze kvasistacionární) a ještě významnější psycho-fyziologický efekt vyvolaný „nasazením“ tónu, charakteristickým pro hudební nástroj.

Rázy a tlumené kmitání

Obr. 3.7 Rázy unisona a oktávy (lit. 54)

Fázové poměry

Fáze je označována okamžitá poloha kmitajícího bodu.

Kmitání více systémů ve fázi je takové, kdy se periodicky setkávají kmity kmitajících systémů ve stejné fázi – mluvíme též o *sfázování*.

Sfázování je obvykle u vícehlasých nástrojů nežádoucí, protože sfázované frekvenční průběhy ucho přestává vnímat jako samostatné tóny a vnímá výsledný tón jako složený alikvotní s výrazným výskytem rozdílového tónu (ucho vyhodnocuje více sfázovaných signálů stejně jako osciloskop zobrazující vždy jen okamžitý součtový signál). Příkladem je i vnímání rázů sfázovaných tónů jako kolísání hlasitosti jediného tónu.

Ke sfázování akustických systémů dochází při *akustické vazbě* (mechanické – i vzduchem) kmitajících systémů – dva kmitající *jazyčky* ve společné *vzdušnici* a pod.

Upřesnění terminologie

Harmonické tóny jsou takové, jejichž frekvence jsou vyjádřeny celočíselným poměrem k frekvenci základního tónu, tedy $f_1 \times x$ (x je celé kladné číslo)

Alikvotní - - *harmonické*
Parciální - mohou být - *neharmonické*
Syrchní - - (bez určení)
Částkové -

Vibráto - periodická změna frekvence tónu obvykle v rozmezí 4 – 7 Hz

Tremolo - periodická změna amplitudy (hlasitosti) v rozmezí jako u vibráta

Spektrální modulace - změna barvy tónu v časovém průběhu

Tremolo není tak účinné jako vibráto a užívá se u nástrojů s pevnou výškou tónu (harmonium, vibrafon!...) a jeho účinnost bývá zvyšována průvodní spektrální modulací.

Vibráto bývá rovněž doprovázeno spektrální modulací, případně i tremolem.

Samotné spektrální modulace využívají zejména syntezátory.

Ing Jan Kašpařík

E-Mail: kasparikj@seznam.cz

www.volny.cz/kasparikj